CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT
MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE WOUDRICHEM

UITGAVE PROVINCIE NOORD-BRABANT

colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier, Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	4
Werkwijze en criteria	5
1. Situering der gemeente	9
2. Bodemgesteldheid	10
3. Grondgebruik	10
4. Infrastructuur	11
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	12
6. Stedebouwkundige typologie	14
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	16
8. Objectgegevens	20
9. Literatuur	79
Kaart (bijlage)	-

WOORD VOORAF

Dit rapport over Woudrichem maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie.
De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedebouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld.
In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.
Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedebouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:
- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedebouw' (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedebouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.
Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1989 door mevr. drs. M.J.P. Vaessen.

's-Hertogenbosch, september 1990.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.
Deze gebieden zijn:
1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.
Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedebouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.
De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.
In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.
Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.
Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.
Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dàt moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* <u>Architectonische en kunsthistorische criteria</u>

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedebouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedebouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedebouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.
Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.
Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedebouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedebouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.
Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.
Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedebouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging
De gemeente Woudrichem ligt in de provincie Noord Brabant, in het inventarisatiegebied Brabants Kleigebied.
Naast het stadje Woudrichem bestaat de huidige gemeente uit de kernen: Andel, Giessen, Rijswijk en Almkerk en uit een aantal gehuchten/ buurtschappen: Oudendijk, Uitwijk, Waardhuizen en Uppel.
In totaal beslaat de gemeente 5.160 ha en heeft 13.277 inwoners (gegevens van 01-01-88).
De gemeente grenst in het noorden aan Gorinchem (provincie Zuid-Holland), in het oosten aan Brakel (provincie Gelderland), in het zuiden aan de gemeentes Aalburg en Dussen en in het westen aan Werkendam. Het verloop van deze gemeentegrens wordt voor een deel bepaald door de waterlopen en heeft een onregelmatige vorm. Gedeeltelijk is de grens kunstmatig. Deze grenzen, door land, zijn rechtlijnig. De noordgrens wordt gevormd door de Boven Merwede. De oostgrens wordt bepaald door de afgedamde Maas tot aan Aalburg. Het zuiden van de gemeente wordt begrensd door een rechtlijnige, kunstmatige grens door bouwland. Volgens een strak verloop door bouwland, parallel aan de snelweg, gaat de westgrens noordwaarts tot aan de Boven-Merwede.

1.2 Ontwikkeling
De oudste sporen van bewoning in het gebied van de huidige gemeente stammen uit de Romeinse tijd. Uit de daarop volgende periode zijn geen vondsten bekend tot de zevende eeuw. Vanaf die periode is het gebied vrijwel onafgebroken bewoond geweest. De eerste vermelding van Woudrichem als stad dateert van 1389.
In 1356 werd aan Woudrichem een aantal rechten en vrijheden verleend door Willem V, heer van Altena. Hiermee kreeg Woudrichem ook stadsrechten. In 1389 werden de wallen voltooid. De oorspronkelijke gestrekte struktuur ging hiermee geheel verloren.
Door de gunstige ligging aan grote rivieren ontstond een bloeiende handelsplaats. In de vijftiende eeuw overvleugelde Gorinchem de handelspositie van het stadje.
Het gebied heeft vanaf de twaalfde eeuw onderdeel uitgemaakt van het waterschap de Grote Waard. Met de St. Elizabethsvloed in 1421 kwam een einde aan deze bestuursvorm.
Woudrichem en de buurtschappen Oudendijk en Uppel zijn daarna, in de zeventiende en achttiende eeuw het centrum van het land van Altena geweest. Ook de ambachten Almkerk (met de buurtschappen Uitwijk en Waardhuizen), Op- en Neer Andel, Giessen, Rijswijk behoorden tot het land van Altena.
In de negentiende eeuw zijn Woudrichem en bovengenoemde ambachten zelfstandige gemeentes. Rijswijk, Giessen en Andel worden in 1950 samengevoegd. Pas in 1973 bij gemeentelijke herindelingen krijgt de gemeente Woudrichem haar huidige vorm.
Tussen 1590 en 1815 behoort het gebied tot Holland, met uitzondering van perioden van Spaanse en Franse overheersing. Daarna resteert het onder Brabants bestuur.

Onder oorlogsgeweld wordt veel schade geleden. Vooral het begin van de negentiende eeuw vormde een turbulente periode als gevolg van bestuurlijke omwentelingen en het beleg van Gorinchem.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

In de Romeinse tijd lag Woudrichem aan de Waal, op de grens met het veengebied. Tijdens de laatste fase van het Holoceen is de bodem bedekt met een laag zee- en rivierklei.
In Woudrichem en ten noorden van de nederzetting vinden we nog zeeklei. Naar het zuiden en oosten toe (Almkerk) bestaat de bodem uit rivierklei.

2.2 Hoogte en afwatering

De gemeente Woudrichem ligt in één van de laagste gebieden van Noord Brabant. De hoogte varieert van enkele meters boven NAP in het oosten (+ 1,6 in Rijswijk, + 0,7 in Andel) tot beneden NAP in het westen van de gemeente (- 0,7 in Uppel, - 0,2 bij Provinciale weg).
Binnen het laaggelegen gebied zijn kunstmatige verhogingen aangebracht (dijken en huisterpen).
Wateroverlast is lang een vertrouwd gegeven geweest in deze omgeving. Aanvankelijk hoorde Woudrichem bij het Waterschap "De Grote- of Zuidhollandse Waard" (in 1213 voltooid). Rond 1200 was het gebied reeds geheel ingepolderd.
Omstreeks 1300 begon de ontginning van de komgronden, een verbetering van de waterlossing werd daarmee noodzakelijk. Er werden nieuwe weteringen voor ontwatering aangelegd en het totale gebied werd binnen een ringdijk gelegd, verkaveling van de kommen werd mogelijk en bevolking kon worden uitgebreid.
Ook in de veertiende eeuw hield men zich bezig met bedijking en het aanleggen van vlieten voor afwatering op de Oude Maas en Alm.
In 1400 waren in het laagste middendeel van het land van Heusden en Altena wipwatermolens in werking voor bemaling.
De Sint-Elizabethsvloed maakte een eind aan dit waterschap. Bij deze storm in 1421 bezweken veel dijken. Door politieke en technische omstandigheden duurde het lang alvorens men met herstelwerkzaamheden kon beginnen. In de loop van de vijftiende eeuw werden nieuwe bedijkingen, boezems en uitwateringen gerealiseerd, evenals sluizen en wipmolens.
Tot in de negentiende eeuw werd het geaccepteerd dat het land regelmatig onder water liep. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond meer aandacht voor een geregelde waterhuishouding. Het land van Heusden en Altena bestond toen uit ongeveer vijftig poldertjes. Watermolens zorgden hier voor de bemaling bij extreem hoge waterstanden. Al in 1911 werd een aantal polders samengevoegd. Grotere reorganisatie vond pas plaats na 1953 bij de oprichting van het Hoogheemraadschap voor het Land van Heusden en Altena en in 1961 toen bij de ruilverkaveling de nog bestaande waterschappen (vierendertig stuks) werden samengevoegd tot het waterschap De Alm. Nu valt de gemeente onder het in 1977 opgerichte Hoogheemraadschap Alm en Biesbosch.

3. Grondgebruik

De oudste akkers waren gesitueerd op de stroomruggen. De komgronden bestonden uit moerassige weilanden welke omstreeks 1300 ontgonnen werden. Deze grond werd gebruikt als hooiland.
Op de oeverwallen ontstond gemengd bedrijf met handelsgewassen als hop en tabak. Het gebied rond de stedelijke kern van Woudrichem bestond al voor 1500 uit gemengd gras- en bouwland in strookvormige percelen. Ten zuiden van Woudrichem was de grond in gebruik als open akkerland. Meer naar het oosten, rond Rijswijk lag grasland in blok- en strookvormige percelen.

Almkerk was een dichtbevolkt gebied met in het noorden en zuiden akkers met blok-en strookvormige percelen. Ten oosten van Almkerk bevond zich grasland.

Ook tussen 1850 en 1940 had de grond binnen de gemeente vooral een agrarische bestemming.
Van der Aa maakt melding van een vruchtbaar land waar tarwe, koolzaad, gerst, rogge, haver, vlas en hennep worden verbouwd.
Grote gebieden binnen de gemeente worden tegenwoordig in beslag genomen door tuinbouw. Na de ruilverkaveling in 1961 is de indeling van het gebied veel grootschaliger geworden.
Met uitzondering van het natuurgebied "Uitwijkse Veld", tussen Woudrichem en Almkerk, is het landschap onder invloed van de ruilverkaveling danig veranderd.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Van oudsher liepen in dit gebied de wegen parallel aan de waterlopen over de hoge oeverwallen en dijken. Voorbeeld hiervan zijn de Uppelse dijk en Emmickhovense dijk (huidige Provinciale weg noord en zuid) die al in 1461 aangelegd werden.
Rond 1850 was het aantal wegen gering, de toestand ervan was matig. De belangrijkste verbinding tussen de verschillende kernen werden gevormd door de al eerder genoemde Uppelse- en Emmickhovense dijk en de Maasdijk. De Uppelse dijk vormde een noord-zuidverbinding tussen de plaatsen De Werken, Almkerk en Dussen, de Maasdijk zorgde voor een oost-west verbinding die vanaf Woudrichem via Rijswijk, Giessen en Andel in de richting van Heusden liep. Daarnaast bestonden een aantal, vaak onverharde, stegen die genoemd waren naar de plaats waar zij naar toe leidden zoals de Rijswijkse steeg en Giessense steeg.
De oudste wegen zijn nu nog herkenbaar aan hun hogere ligging ten opzichte van de rest van het landschap. Hun belang is echter afgenomen met de komst van een aantal grotere doorgaande wegen (in de jaren zestig van deze eeuw). Vooral met de ruilverkaveling is de bereikbaarheid van een aantal kernen binnen de huidige gemeente Woudrichem aanzienlijk verbeterd. Aan de zuidelijke rand van de gemeente is een doorgaande Provinciale weg aangelegd waardoor de plaatsen vanuit het zuiden beter bereikbaar zijn en de Maasdijk haar funktie van doorgaande weg verloren heeft.

Ten westen van de gemeente loopt de A27, een autosnelweg die het westelijk deel van Brabant met Zuid-Holland en de Randstad verbindt. Hier was in de negentiende eeuw een straatweg van Breda naar Gorinchem.

4.2 Water

Tot 1904 stroomde de Maas bij Woudrichem in de Waal waar deze twee rivieren verder stroomden als Merwede. Dit was tevens de noordgrens van de gemeente. Als gevolg van voortdurende wateroverlast werd in 1883 met de "maasmondwet" besloten tot het scheiden van Maas en Waal. Dit werd in 1904 met het openen van de Wilhelmina Sluis voltooid.
Bij Andel bestond in de negentiende eeuw een pontveerverbinding over de Maas naar Poederooijen.
De Alm is vooral van belang voor afwatering van het bouwland.
Een echte haven heeft Woudrichem nauwelijks gehad. In 1649 werd voor het eerst een haven aangelegd. Deze verdween in de achttiende eeuw. In 1866 komt er een aanlegplaats buiten de waterpoort ten gunste van de veerdienst.
In 1972 wordt een kleine jachthaven aan de Maaszijde geopend.

4.3 Spoorwegen.
Ondanks diverse pogingen is het nooit gelukt spoor- of tramverbindingen verder het land van Heusden en Altena in te krijgen dan tot Heusden (tramlijn Drunen-Heusden). Gevolg is dat dergelijke verbindingen nu nog ontbreken.

5. Nederzettingen

Exacte gegevens met betrekking tot het ontstaan van dorpen in het land van Altena zijn nauwelijks bekend. Hun ontstaansgeschiedenis berust op hypothesen. Algemeen geldt voor nederzettingen in dit gebied (rivierkleizone) dat zij zijn ontstaan op de hoger gelegen delen zoals oeverwallen en donken. Andere gebieden, bijvoorbeeld uiterwaarden en komgronden zijn door grote wateroverlast onbewoonbaar tenzij ze kunstmatig verhoogd worden.
Oudste nederzettingen en bouwland vinden we op de stroomruggen die in de middeleeuwen al boven het veen uitstaken.
In deze periode worden verschillende dorpsgebieden door dijken omgeven waardoor dorpspolders zijn ontstaan. Bij dijkdoorbraken en overstromingen die in de zestiende en zeventiende eeuw nog regelmatig voorkwamen vestigde de bevolking zich opnieuw op oeverwallen en donken. In de lager gelegen gebieden is bewoning erg verspreid en individueel en doet zich voor op pollen: kunstmatig opgehoogde stukken grond. Deze bewoning dateert in elk geval van na de vroegste rivierbedijking die plaats vonden in de elfde eeuw.

5.1 Woudrichem
Woudrichem was aanvankelijk een voorbeelden van een nederzettingen van het 'gestrekt' dorpstype. Dit type doet zich voor op de langgerekte stroomruggen langs de rivier en wordt gekenmerkt door twee evenwijdig lopende wegen die aan beide uiteinden van het dorp bij elkaar komen. Deze wegen volgen veelal de natuurlijke waterlopen. Delen van bovengenoemde nederzettingen verdwenen echter in 1275 bij overstromingen van de Maas in het water. Woudrichem is daarom nu niet meer als zodanig herkenbaar.
Woudrichem moet zijn ontstaan als oeverstadje bij het samenkomen van Maas en Waal. Al aan het eind van de zevende eeuw wordt er in Woudrichem een kerk of kapel gesticht. In 866 wordt Woudrichem als een marktvlek genoemd in de lijst van bezittingen van het Utrechts bisdom.
De eerste bewoning concentreert zich rond 1000 op de markt (de huidige Hoogstraat).
Woudrichem is door de ligging bij het samenkomen van Maas en Waal steeds van strategisch belang geweest. Dit heeft ook de vorm van vestingstad tot gevolg gehad. Al in de veertiende eeuw was Woudrichem beschermd door wallen en forten. In 1584 werd vestingbouwkundige Adriaan Anthonisz belast met het ontwerpen van een nieuwe versterking, welke volgens het oud-nederlands vestingstelsel gerealiseerd werd. In negentiende eeuw werd de vesting Woudrichem opgenomen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie.
Het stadje Woudrichem is vroeger mogelijk groter geweest, het gebied binnen de huidige omwalling is kleiner dan dat binnen de middeleeuwse ommuring. De vroegere grootte kan tevens afgeleid worden uit de forse kerk en toren.
Van der Aa meldt naast de hoofdbronnen van bestaan (landbouw en visserij) in 1865 de aanwezigheid van een zoutziederij.
Woudrichem kent in die tijd (rond 1900) slechts twee à drie welgestelde families.
De visserij speelt van oudsher een belangrijke rol in de gemeente. Omstreeks 1900 is nog 90% van de beroepsbevolking hierin werkzaam. Vooral de vangst op steur, zalm en elft bracht de bewoners een zekere mate van welvaart.

Hier komt aan het begin van deze eeuw een einde als door de vervuiling van de rivieren en overbevissing steeds minder vis voorkomt. Ondanks het voortdurend omringen van de visserij met bestuurlijke zorg wordt Woudrichem een verouderd vissersstadje. De zalmvangst loopt sterk terug (met 75% binnen 25 jaar) en is er in 1926 praktisch geen zalm meer te vangen.
Er treedt verpaupering op.
De plicht tot onderhoud van de vestingwerken is pas in 1951 opgeheven. De wallen en bastions zijn in hun oorspronkelijke vorm behouden, van de poorten die in de omwalling aanwezig zijn geweest is slechts de Waterpoort over, de Koe- en Loevesteinse poort zijn nog als eenvoudige openingen in de wal herkenbaar. Ravelijnen voor de poorten zijn nog aanwezig, evenals beren in oostelijke en westelijke gracht.
Zoals de vestingswerken nu hersteld zijn dateren ze in ieder geval van voor 1698.
Tot ca. 1950 verrezen buiten de vesting slechts enkele individuele panden (ca. 1930-'40, Burgemeester van der Lelystraat en Koepoortstraat). Na 1950, als de vestingstatus van Woudrichem opgeheven is vinden grootschalige uitbreidingen plaats van moderne systematisch opgezette woonwijken ten westen van de vesting. In het oosten ontstaat een industriegebied aan de Maas.
Na de tweede wereldoorlog start men met het opruimen van krotten en restauratie van de historische panden. In het kader van het zeshonderdjarig bestaan in 1956 wordt dit herstel gestimuleerd.

5.2 Rijswijk en Giessen
Ook Rijswijk en Giessen zijn voorbeelden van nederzettingen van het gestrekt dorpstype. De oudste nog aanwezige struktuur in Rijswijk en Giessen wordt gevormd door de Maasdijk, de direkt daar achter liggende paralelstraten en de haaks daarop staande wegen die de kernen met het achterliggende gebied verbinden doet nog aan dit type nederzetting denken. De bewoning concentreert zich direkt achter de dijk.
In de periode 1850-1940 verandert er weinig aan de structuur. Bebouwing voltrekt zich aan bestaande wegen waardoor slechts verdichting ontstaat.
Na 1950 is pas grootschalige uitbreiding van bebouwing ontstaan, ook op plaatsen waar daarvoor nauwelijks bebouwing aanwezig was, waardoor de kernen van Rijswijk en Giessen aan elkaar gegroeid zijn en hun begrenzing in noord-zuid richting nauwelijks herkenbaar is.

5.3 Almkerk
Almkerk is ontstaan op oeverwallen van de rivier de Alm waar het zijn naam aan ontleend en was al in de zevende eeuw bewoond. Bij brug of dam ontstond aan weerszijden van het water een nederzetting. Bewoning was verspreid, rond een kerk in het middelpunt van de nederzetting. In de middeleeuwen verandert dit onder invloed van bedijkingen.
Almkerk gold lang als het grootste dorp in het land van Heusden en Altena. Na de overstroming in 1421 werd het heropgebouwd.
Belangrijkste resten van de oude struktuur in het huidige Almkerk zijn de Voorstraat en Brugdam die herinneren aan een ringweg die om de oude nederzetting heen heeft gelopen.
In 1826 zijn grote delen van het dorp afgebrand. In 1879 werd Emmickhoven toegevoegd.
In de periode 1850-1940 vertoont Almkerk hetzelfde beeld als de overige nederzetting. Er treedt verdichting van de bebouwing op en uitbreiding op kleine schaal langs bestaande structuren.

Na 1950 vindt uitbreiding plaats door het ontwikkelen van planmatig opgezette woonwijken. Sinds 1973 maakt Almkerk deel uit van de gemeente Woudrichem. Hoofdbron van bestaan ligt van oudsher in de agrarische sektor. Er was veel seizoensarbeid en nauwelijks industrie. Voor zover er al industrie bestond was deze gericht op de agrarische produktie van onder andere tabak (sigarenfabriek), vlas, hop en gerst (bierbrouwerijen).
Vlasteelt was aan het begin van deze eeuw nog van belang maar verdwijnt in de jaren twintig.

5.4 Andel
Andel heeft lang uit twee kernen bestaan namelijk Op Andel en Neer Andel. Hoewel deze namen nog steeds gebruikt worden is van een scheiding geen sprake meer. Deze kernen zijn mogelijk rond 800 ontstaan als oeverwaldorp. Na 1550 ontstond een concentratie van bewoning. De oorspronkelijke vorm is moeilijk na te gaan maar heeft in ieder geval een langgerekt karakter gehad (de bebouwing volgt de oeverwal of dijk)
In de loop van de negentiende eeuw zijn de kernen aan elkaar gegroeid.

5.5 Uitwijk
Uitwijk is een voorbeeld van rond esdorp. Hier zijn de wegen onregelmatig, er is vaak een ringweg te onderscheiden (rond of ovaal), die om de nederzetting heen loopt. Ook hier volgen de wegen de natuurlijke waterlopen. Deze laatst genoemde kernen (Andel en Uitwijk) zijn agrarisch van karakter.

5.6 Verspreide bebouwing
In het buitengebied is weinig bebouwing aangetroffen. Enkele aanwezige boerderijen dateren uit het einde van de negentiende- en begin van de twintigste eeuw.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie
De vesting Woudrichem en de overige nederzettingen hebben grotendeels hun structuur van voor 1850 gehandhaafd. Er is geen sprake van een typologie volgens MIP-normen.
Andel, Giessen en Rijswijk kenmerken zich door een lintbebouwing die in eerste instantie de maasdijk volgt. Ook de kerken staan aan deze dijk. Uitbreiding van de kernen vindt eerst plaats direkt achter de dijk. Pas na 1950 treedt verdichting van de bebouwing op, binnen de oorspronkelijke strukturen.
De buurtschappen Oudendijk, Waardhuizen en Uppel hebben weinig uitbreiding gekend. Zij bestaan nog steeds uit een lintbebouwde struktuur. De oorspronkelijke bebouwing is hier echter vernieuwd (vooral in Waardhuizen treffen we bijna alleen bebouwing van na 1950 aan).
Voor vrijwel het gehele gebied geldt dat de oude structuren nog duidelijk herkenbaar zijn. Deze wegen dateren vaak al van voor 1850, slechts de bebouwing is aan verandering onderhevig geweest.
In de kernen zijn boerderijen in de meeste gevallen verbouwd tot woonhuis, de landbouwgrond is prijs gegeven ten gunste van uitbreiding van de woonfunktie in de dorpskern. De overwegend agragrische funktie is in het buitengebied nog duidelijk aanwezig. De bebouwing is hier verspreid met uitzondering van bebouwing aan de doorgaande wegen (bijv. Provinciale weg noord en -zuid) waar de bebouwing zich na 1900 verdicht heeft. Hierdoor treffen we nauwelijks gebieden aan waar een samenhangende bebouwing uit de periode 1850-1940 is. Deze is steeds verstoord door moderne uitbreidingen.

6.2 Gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde
Wilhelminasluis
Algemene karakteristiek
Het complex Wilhelminasluis bestaat uit een schutsluis in de Afgedamde Maas tussen Andel en Giessen. Over de sluis is een brug aangelegd die de regionale verbinding tussen Nieuwendijk (gemeente Werkendam en de gemeente Bakel (provincie Gelderland). Aan weerszijden van het water zijn enkele huizen gebouwd, op de sluis en uiteinden daarvan staan kleine sluiswachtershuisjes.

I Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
Het is een niet-stedelijk gebied. Hoewel er wel gewoond wordt is de structuur van het gebied ontstaan als gevolg van grootschalige waterstaatkundige ingrepen.

II Historische betekenis
Het samenkomen van Maas en Waal bij Woudrichem veroorzaakte veel wateroverlast. Als onderdeel van een aantal ingrepen ter verbetering van de waterhuishouding in Brabant werden Maas en Waal gescheiden en is deze sluis aangelegd. In 1904 werd het complex geopend door koningin Wilhelmina, een gedenksteen, net over de grens met de provincie Gelderland, herinnert hier aan.

III
Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving.
Het complex ligt tamelijk geïsoleerd. De Afgedamde Maas verbindt de Waal, via het Heusdens kanaal met de Bergsche Maas.

IV Gaafheid
De structuur is nog geheel intact. De bebouwing verkeert met uizondering van één woning nog in oorspronkelijke staat.

V Zeldzaamheid
Dergelijke grootschalige waterstaatkundige ingrepen komen niet veel voor in de provincie Noord-Brabant.

6.3. Waardevolle groepen in het kader van de cultuurhistorische inventarisatie.
Beschermd stadsgezicht Woudrichem.
Dit beschermd stadsgezicht beslaat het stadje Woudrichem en enkele delen daarbuiten. Aan de westzijde is dit een strook grond tot aan de rivier om het zicht op de vesting vanaf die kant te handhaven. Aan de zuidzijde worden de Batterij en Postweide met innundatiesluis (onderdeel van de vestingwerken) tot het beschermd stadsgezicht gerekend. De structuur van het gebied en een belangrijk deel van de invulling daarvan (Hoogstraat en Grote Kerk aan de Kerkstraat) dateren van voor 1850 en zijn goed bewaard gebleven. De overige invulling van het gebied dateert vooral uit de negentiende eeuw en is na 1950 aan grootschalige restauratie onderhevig geweest.

Uppel
Binnen het gehucht Uppel zijn twee clusters van boerderijen aangewezen als waardevolle groep. Het gaat hier om Uppelse Hoek 15, 17 en 19, grote vrijstaande boerderijen uit het einde van de vorige eeuw. De tweede groep bestaat uit Uppelse Hoek 25, 26 en 28, Het Leen 2 en Woudrichemse Weg 37 en 38. Ook hier betreft het grote vrijstaande boerderijen, vooral daterend uit de tweede helft van de vorige eeuw. Woudrichemseweg 38 is een uitzondering hierop, de kern van dit pan (Klootwijkhoeve) dateert uit de achttiende eeuw.

De oude structuur is goed bewaard gebleven. Hoewel de oorspronkelijke functie in een aantal gevallen vervallen is (een aantal boerderijen zijn als woonhuis ingericht) is het uiterlijk en karakter van de bebouwing gaaf gebleven.

7. Karakterisering der objecten

7.1. Woonhuizen

De oudste woonhuizen vinden we binnen de vesting van Woudrichem. Aan de Hoogstraat staan een aantal huizen van het zogenaamde "Dordtse type", uit het begin van de zeventiende eeuw (een periode van wederopbouw na het verslaan van de Spanjaarden in 1572, Woudrichem was toen in hollandse handen). De bakstenen gevels zijn rijk voorzien van natuursteen elementen en geprofileerde baksteenbogen.
Al in de jaren vijftig van deze eeuw zijn deze panden gerestaureerd.
In de kernen van de kerkdorpen treffen we woonhuizen van notabelen, vooral van dokters en notarissen, aan. Deze huizen onderscheiden zich ten opzichte van de omringende bebouwing door een grotere hoogte, meestal twee lagen, en een rijkere dekoratie van de gevel, vaak bestaande uit gepleisterde elementen. Ze dateren uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Bijvoorbeeld Julianastraat 1 (Andel), een herenhuis in combinatie met koetshuis en houten schuur, liggend op een huisterp. De gepleisterde hoekpilasters, kroonlijst en vensterbogen geven het huis aanzien.
Ook villa's uit het begin van deze eeuw komen we in de verschillende plaatsen tegen. In tegenstelling tot bovengenoemde herenhuizen liggen deze meestal aan de rand van een nederzetting. Het uiterlijk wordt vaak gekenmerkt door elementen van chaletstijl in het dak zoals windveren en dakoverstekken met hangend houtwerk. Dakkapellen zijn gedekoreerd. Een voorbeeld is Provinciale Weg Noord 1 (Almkerk). Deze villa uit ca. 1910 valt op door de ligging precies tegenover de Voorstraat, een belangrijke straat in Almkerk, aan de vroegere Emmickhovense dijk (een noord-zuid verbinding tussen diverse kernen).
Een aparte groep wordt gevormd door een aantal woonhuizen in het centrum van een plaats waarvan de gevel negentiende eeuws is, maar de kern waarschijnlijk veel ouder. Bijvoorbeeld Pompstraat 2 (Uitwijk). Dit pand heeft een sobere gepleisterde gevel, de kern dateert vermoedelijk uit het begin van de achttiende eeuw.
Daarnaast zijn er talloze kleinere woningen uit de negentiende eeuw te vinden. Binnen de vesting van Woudrichem zijn deze sobere woningen grondig opgeknapt (voorbeelden hiervan zijn onder andere aan de Bagijnestraat en Daalderstraat te zien). In de dorpskernen treffen we ook eenvoudige woningen aan. De enige versiering is hier vaak een omlijsting van de voordeur in hout of pleisterwerk bestaande uit pilasters en latei. Bijvoorbeeld Julianastraat 28 (Andel). Aan de grenzen van de plaatsen en in het buitengebied krijgen we te maken met dijkhuizen.
De jongere woonhuizen, uit het begin van deze eeuw dragen ook de kenmerken die typisch voor die tijd zijn zoals speklagen in strengperssteen en het invullen van boogvelden boven de ramen met metselmozaiek of geglazuurde tegels. Voorbeelden hiervan zijn onder andere Veldweg 7 (Rijswijk), een huis met mansardedak uit ca. 1905 en een woning in combinatie met een winkel aan de Kerkstraat te Woudrichem uit ca. 1915.

7.2. Boerderijen
Enkele voorbeelden van zeer oude boerderijen zijn de 'Heulhoeve' (Engstraat 5 te Uitwijk), een krukhuisboerderij uit 1750 en Provinciale weg noord 18,een kortgevelboerderij uit 1784 met arbeidershuisje (interieur met bedstede en haard). Veel andere boerderijen hebben weliswaar een oude kern maar zijn in de loop der tijden aan verbouwing onderhevig geweest.
Binnen de gemeente Woudrichem zijn uiteenlopende typen gebouwd. De oudste boerderijen (uit de eerste helft van de negentiende eeuw) zijn van het kortgeveltype. Hiervan zijn binnen de gemeente nog veel voorbeelden te vinden die in goede staat verkeren. Ze zijn gebouwd in ijsselsteen waarbij de achterzijde, het bedrijfsgedeelte vaak van geteerde, gepotdekselde planken is.
Voorbeelden zijn Kammetweg 2 (Giessen) uit 1846 en Hoefweg 2-4 uit 1827. De boerderijen hadden wel een gecombineerde functie zoals boerderijcafé of boerderij-raadhuis.
Minder opvallende en minder gave kortgevelboerderijen zijn aan de dijk gebouwd. Soms dwars op de dijk maar veel vaker evenwijdig aan de dijk zodat één zijgevel bijna wegvalt in de dijk. Voorbeelden hiervan vinden we overal langs de Maasdijk en Provinciale Weg.
Vooral uit de tweede helft van de negentiende eeuw stammen een aantal boerderijen van het Vlaamse schuur type: huis met een grote losstaande schuur erbij of het Zeeuwse type: huis met een aangebouwde schuur. De woongedeeltes zijn dan uitgevoerd in baksteen of (in de oudere voorbeelden) in ijsselsteen, het boerderijgedeelte heeft ook hier zwart geteerde, gepotdekselde planken. Een voorbeeld is Uppelse Hoek 15, een boerderij (nu als woonhuis in gebruik) van het Zeeuwse type. In het interieur zijn diverse oude elementen (schouw, lambrizering, deuren) bewaard gebleven.
Minder vaak, maar wel aanwezig zijn boerderijen van het type T-huis of krukhuis en een enkele kop-hals-romp boerderij (Maasdijk 51).

7.3. Industriele en bedrijfsgebouwen
Binnen de gemeente Woudrichem zijn nauwelijks sporen van negentiende eeuwse en vroeg twintigste eeuwse industrie aanwezig.

7.4. Openbare gebouwen
Het stadhuis van Woudrichem dateert volgens een gevelsteen uit 1592, het is echter op oudere resten gebouwd. In 1956 is het geheel gerestaureerd, waarna een pand aan de Kerkstraat als stadhuis in gebruik genomen is.
In Almkerk bevinden zich in de Kruisstraat op nr 15 en op nr 17 twee panden die als stadhuis gebouwd zijn. Het pand op nr. 17 is het oudste en stamt uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Het stadhuis was hier gecombineerd met een herberg. Het daarnaast gelegen pand is later gebouwd (omstreeks 1900). De statige middenpartij, bestaande uit bordes, risaliet, dakkapel met fronton geven dit pand meer het aanzien van een stadhuis.
Uit de periode 1850-1940 zijn een aantal schoolgebouwen blijven staan. Het mooiste voorbeeld is de school in Oudendijk (Oudendijk 64-66) uit 1879. Het pand is in combinatie met een opvallend grote onderwijzerswoning in carré vorm gebouwd. Het geheel is opgetrokken in baksteen en heeft gepleisterde hoekpilasters en een boogfries tegen de zijgevels.

7.5.Kerkelijke gebouwen
De Grote Kerk te Woudrichem, een driebeukige kruiskerk die stamt uit de vijftiende eeuw. De kerk heeft een pseudobasilicaal schip, zijbeuken die aan noord- en zuidzijde van de toren doorgetrokken zijn en een koor met veelhoekige sluiting. Opvallend is het beeldhouwwerk op de toren. In zandsteen zijn in cirkels en ruiten koppen uitgebeeld.

Als katholieke kerk gebouwd, werd de Grote Kerk na de reformatie in de zestiende eeuw een protestantse kerk. In de zestiende eeuw deden zich diverse verwoestingen voor waarna de kerk herbouwd kon worden uit giften.
In het begin van deze eeuw worden diverse herstel werkzaamheden gepleegd waaronder restauratie van de toren in 1933.
In het begin van de negentiende eeuw is officieel een nieuwe katholieke parochie gesticht in Woudrichem. De bouw van een kerk gebeurde in waterstaatsstijl in 1837 door aannemer J. de Kroon.
Eind jaren vijftig vond uitgebreid herstel aan pastorie en kerk plaats waarna de kerk in 1963 op de rijksmonumentenlijst geplaatst werd.
In de overige plaatsen binnen de gemeente Woudrichem treffen we geen katholieke kerken meer aan. Wel zijn overal kerken van gereformeerde- en hervormde gemeenschappen aanwezig. Dit zijn over het algemeen sobere zaalkerkjes.
Van de kerk in Andel (Op-Andel) is slechts de toren uit de tweede helft van de veertiende eeuw over. Opvallend is de spits die geheel uit baksteen bestaat.
De kerk van Giessen heeft nog een veertiende eeuws koor achter een negentiende eeuwse voorbouw.
Ook in Uitwijk is een gedeelte van de kerk veertiende eeuws, namelijk het schip. Dit wordt gesloten door een vroeg vijftiende eeuws koor.
De kerk in Almkerk is na verwoesting in 1945 geheel opnieuw opgebouwd in de jaren vijftig.

7.6. Kastelen en landhuizen
In vroegere tijden hebben binnen de huidige gemeente drie kastelen gelegen. Daarvan rest nog slechts de Altenase heuvel, even ten noord-oosten van Almkerk. Nu is daar een boerderij "De Koppel". Al in 1600 bouwde een boer F. van de Koppel daar een boerderij.
Binnen de vesting, aan de Molenstraat staat het zogenaamde Jacoba van Beieren huis. Dit is het enige gebouw van middeleeuwse oorsprong dat de verwoestingen van 1573 heeft overleefd. Oorspronkelijk behoorde nog een hoftoren en een vismarkt tot dit gebouw. Deze zijn in 1852 afgebroken.
Het Slot van Rijswijk is een gaaf voorbeeld van een omgracht herenhuis uit het begin van de achttiende eeuw. Het is tot stand gekomen na ingrijpende verbouwingen van een ouder kasteelcompelx (in ieder geval uit de zestiende eeuw).

7.7. Militaire gebouwen
De Gevangen- of Waterpoort, de monumentale entree van Woudrichem vanaf het water (noord-oosten) is na verwoesting in 1573 op de oude fundering herbouwd. Deze poort maakte deel uit van de oude veertiende eeuwse omwalling (de overige poorten, Loevesteinse poort in het oosten, naar Heusden en de Koe- of Landpoort in het westen, naar Sleeuwijk, zijn verdwenen). Aan het einde van de zestiende eeuw werden de vestingwerken onder leiding van A. Anthonisz vernieuwd. Daarna vonden nog enkele verbeteringen plaats, de structuur werd daarbij nauwelijks veranderd.
De vijfhoekige vesting Woudrichem werd in de negentiende eeuw opgenomen in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Resten hiervan zijn de omwalling en een innundatiesluis uit 1815 in de Maasdijk. Dit was oorspronkelijk een waaiersluis waarmee een groot gedeelte van het land van Heusden en Altena onder water gezet kon worden.
Andere gebouwen die aan het militair verleden van Woudrichem herinneren zijn het arsenaal aan de Kerkstraat 41 uit 1851 (nu in gebruik als visserij museum), en het arsenaal aan de Vissersdijk 35 uit 1848.
Uit 1867 dateren twee bomvrije kruitmagazijnen die in de Rijkswal, ter hoogte van het Arsenaal, gebouwd zijn.

Het Fort Giessen vormde het oostelijk deel van de bescherming van de noord-zuid gerichtte dijken die aan weerszijden van het land van Heusden en Altena lagen. Het fort stamt uit 1879.
Verspreid in het gebied maar vooral langs Oudendijk vinden we nog kazematten uit de Tweede Wereldoorlog. Het betreft hier kleine betonnen bunkers van het type "stekelvarken".

7.8. Infrastructurele- en waterstaatkundige werken
In Almkerk staat 'De Oude Doornse Molen', een achtkantige poldermolen aan de Provinciale weg (Uppelse dijk) uit ca. 1700. De oorspronkelijke funktie was het opvoeren van polderwater uit de polder De oude Doorn. Vanwege de ruilverkaveling is de molen nu buiten bedrijf.
Daar niet ver vandaan staat de Zandwijkse molen, een wipmolen ooit onderdeel van een reeks van zes wipmolens, waarvan er nu nog twee over zijn (de andere molen bevindt zich in de gemeente Werkendam). Oorspronkelijk waren deze molens bedoeld voor het opvoeren van polderwater uit de polder Zandwijk en Uppel, maar als gevolg van de ruilverkaveling zijn deze nu buiten bedrijf.
De Wilhelminasluis bij Andel is in 1904 aangelegd bij het scheiden van Maas en Waal en openen van een nieuwe Maasmond.

7.9. Artefacten
Het "De Witt's poortje" in de Hoogstraat te Woudrichem, gaf vroeger toegang tot een tuin. Het natuurstenen poortje uit 1611 is na restauratie opnieuw geplaatst. Ook aan de Hoogstraat vinden we een hardstenen pomp uit de achttiende eeuw.

7.10 Groenelementen
De dijkbegroeing bestaat vooral uit grienden en fruitbomen.
Verder zijn er langs de Provinciale weg en Maasdijk nog enkele wielen.
De toestand van het landschap zoals dit eruit zag voor de ruilverkaveling is nog te zien in het Uitwijkse veld. Dit bestaat uit een gebied met een kleine, strookvormige verkaveling, omringd door populieren.

Gedeelte van het Land van Heusden en Altena, huidige gemeente Woudrichem. Topografische kaart 1838-1839.

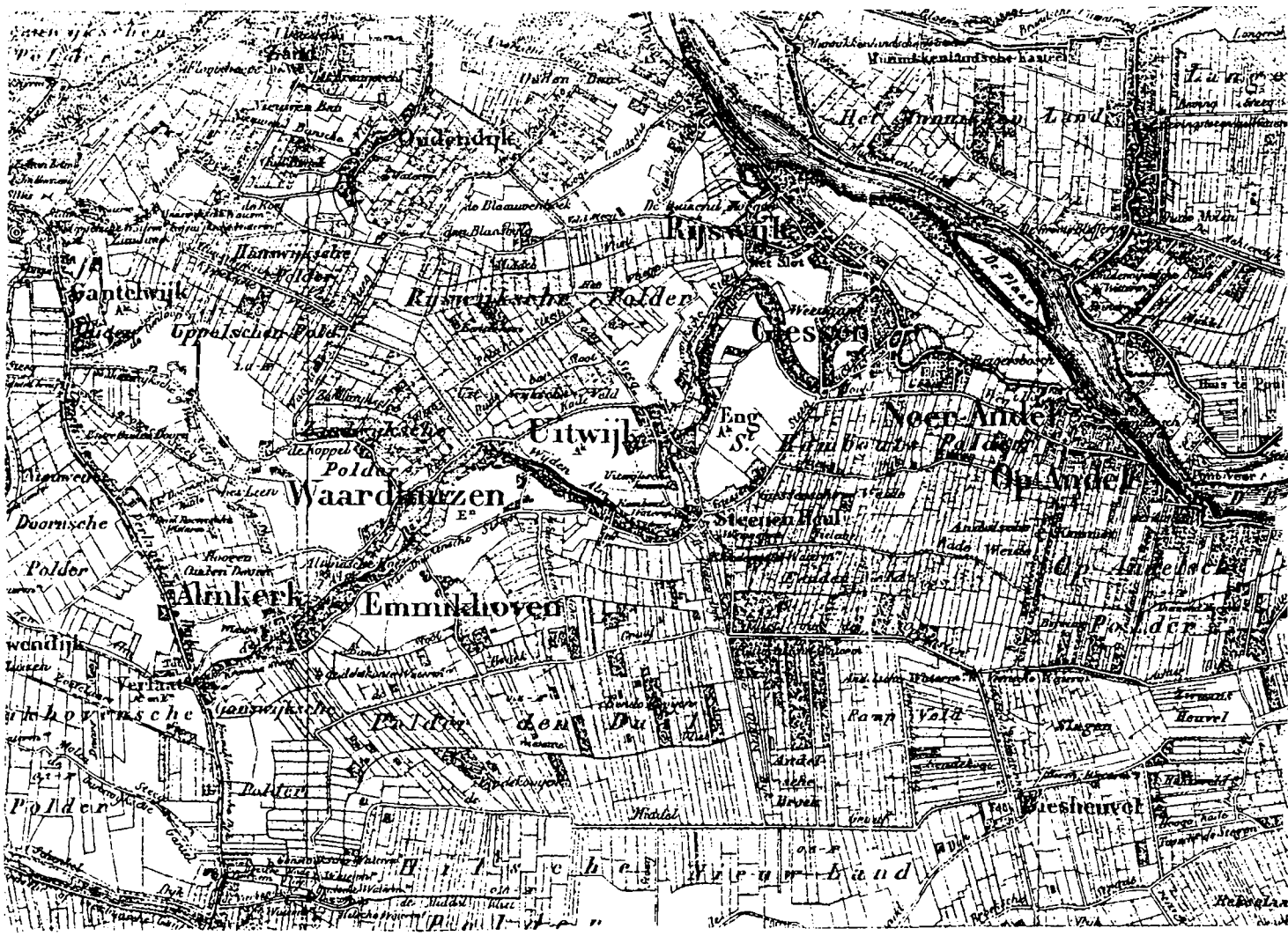

Schaal 1:50.000

Gemeente Woudrichem. Toestand ca. 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT naar officieele bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. **GEMEENTE WOUDRICHEM** c.a.

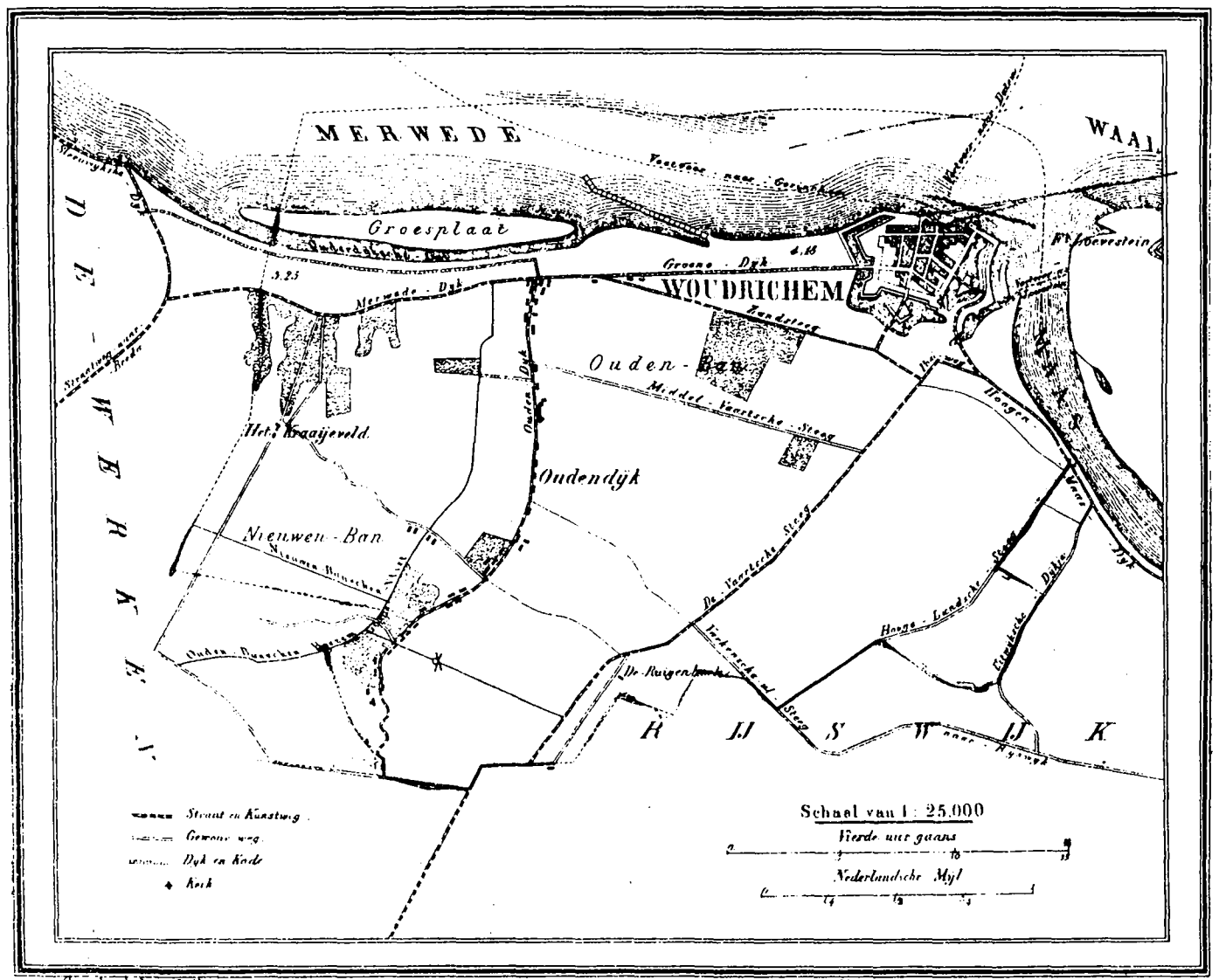

Getekend door J. Kuyper. *698 Bunders. 1600 Inwoners.* Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Komaanwijzing Woudrichem, kaart uit ca. 1900
(streekarchief Land van Heusden en Altena, Heusden)

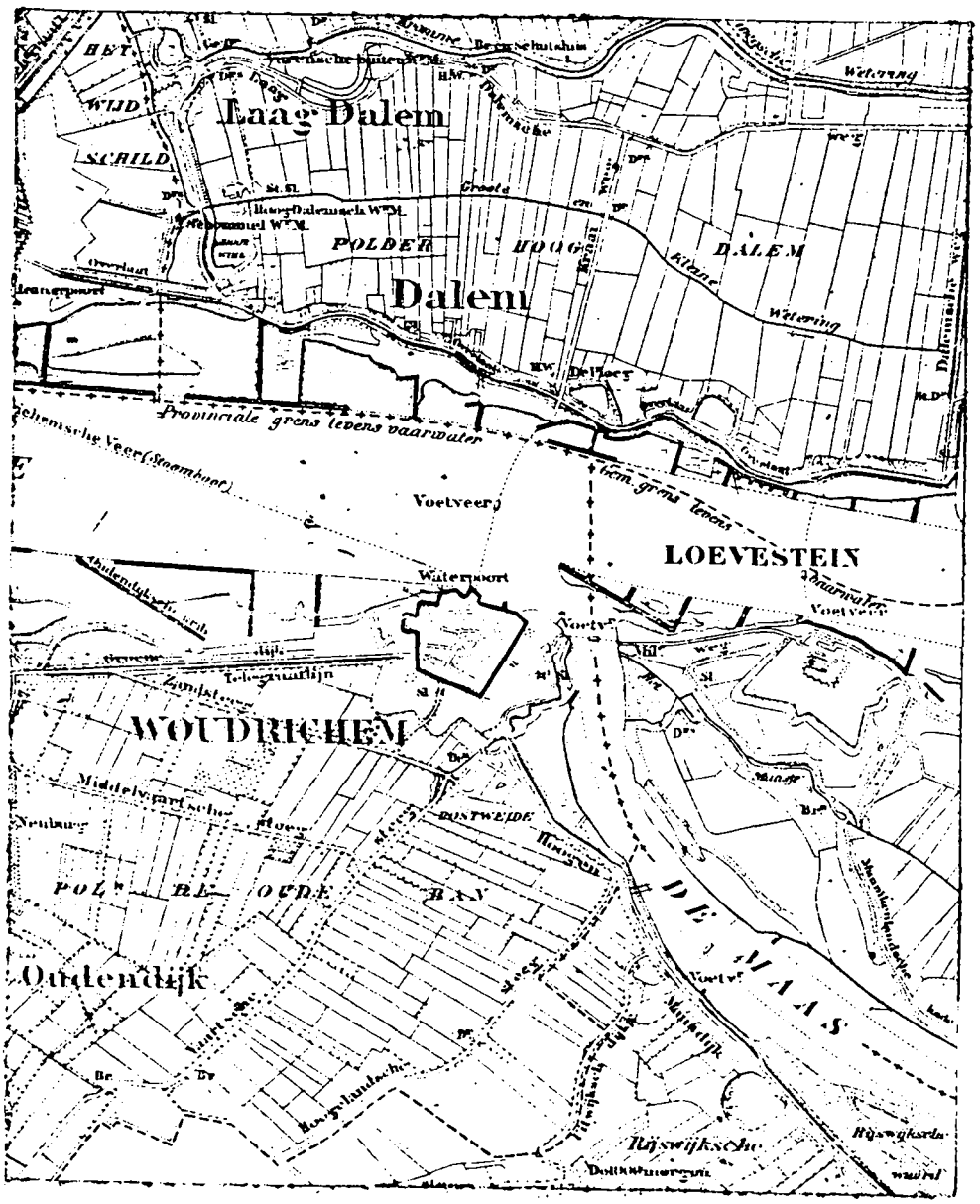

Schaal 1:25000

Gemeente Almkerk. Toestand 1868. Uit: J.Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT, naar officieele bronnen bewerkt, eerste uitgave Leeuwarden, 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE ALMKERK.

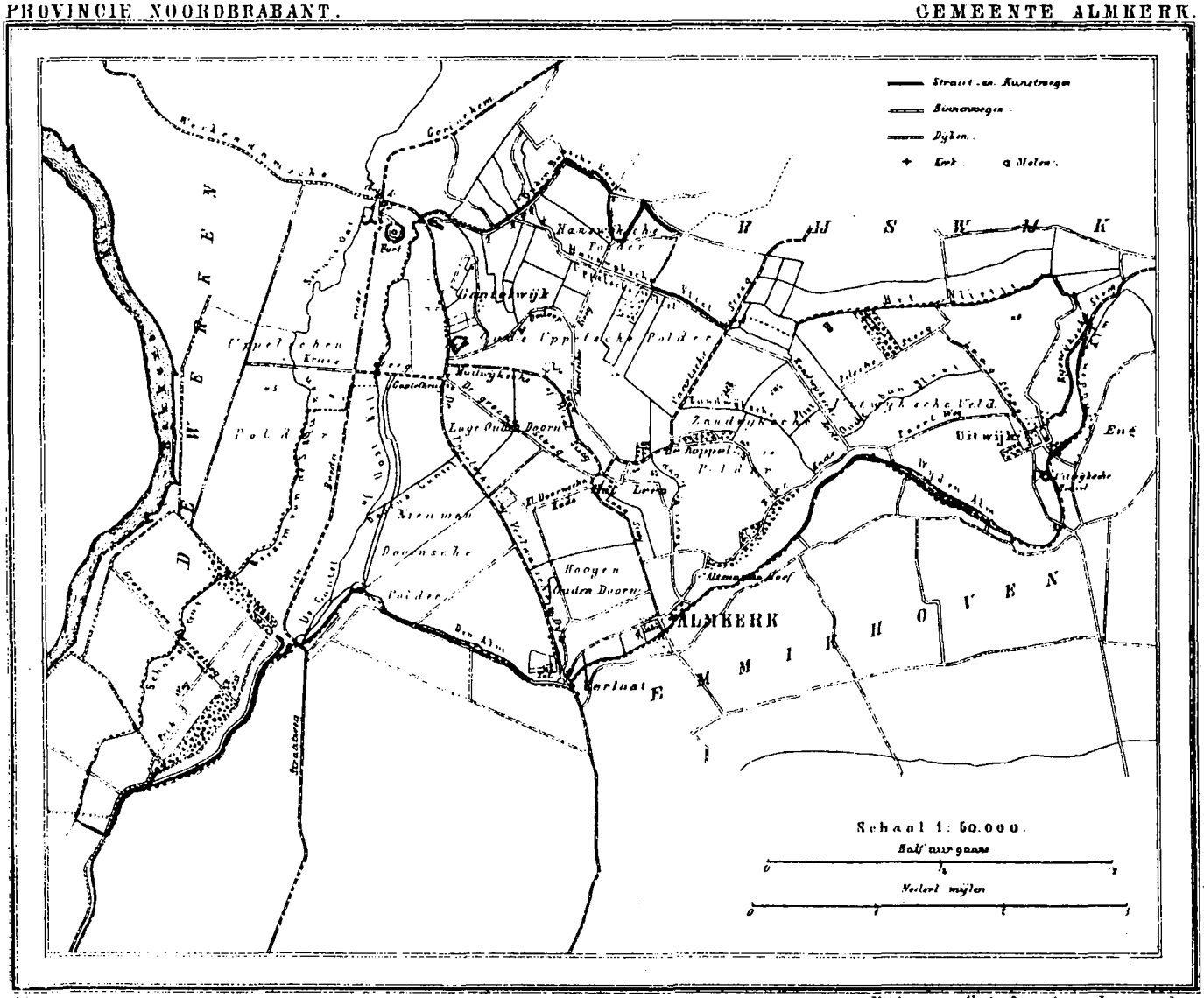

1868. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1892 Woningen. 1525 Inwoners.

Gemeente Emmikhoven. Toestand ca. 1865. Uit:J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT, naar officieele bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE EMMIKHOVEN.

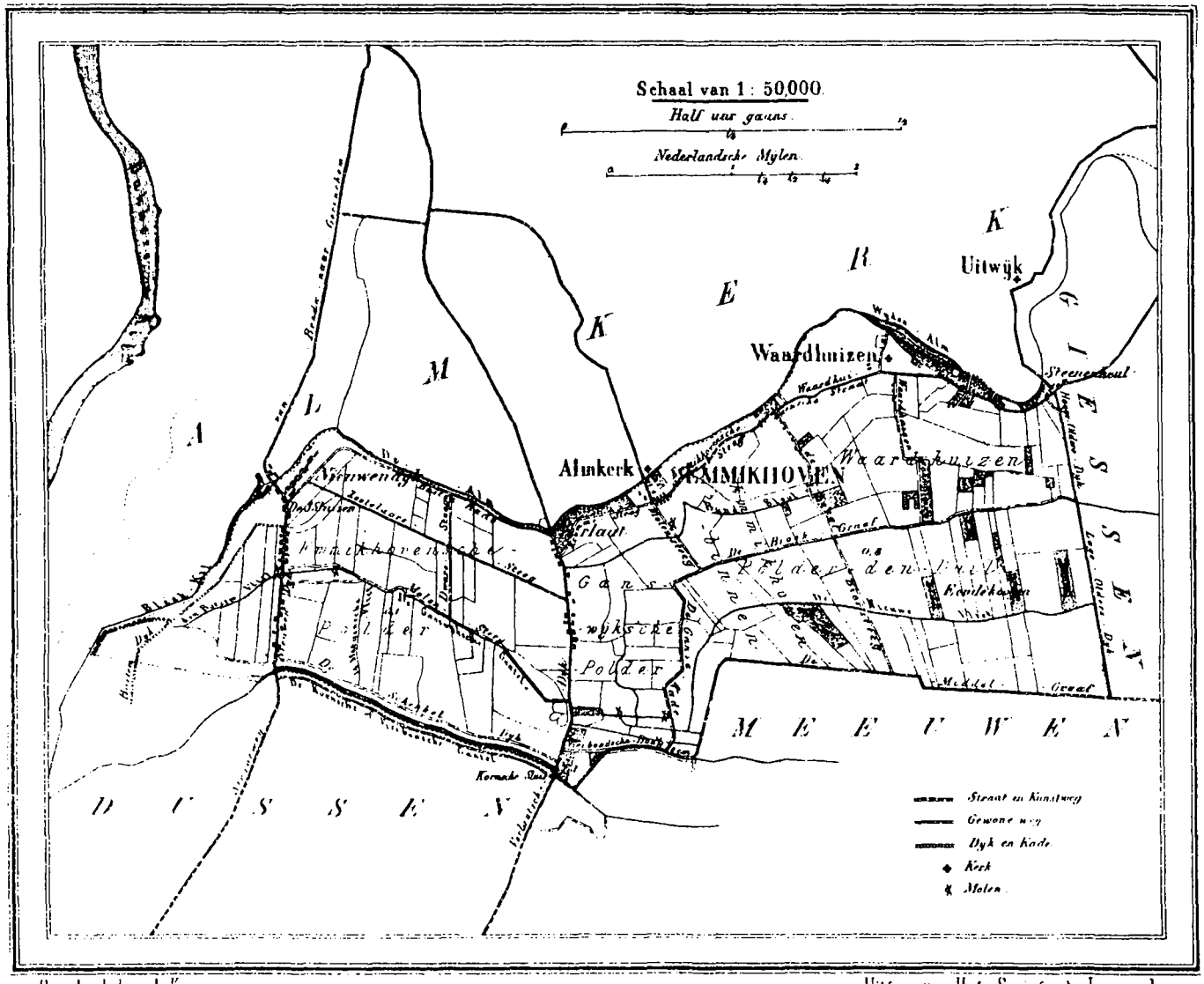

Geteekend door J. Kuyper. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

1480 Bunders. 1200 Inwoners.

Gemeente Rijswijk. Toestand 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT, naar officieele bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE RIJSWIJK.

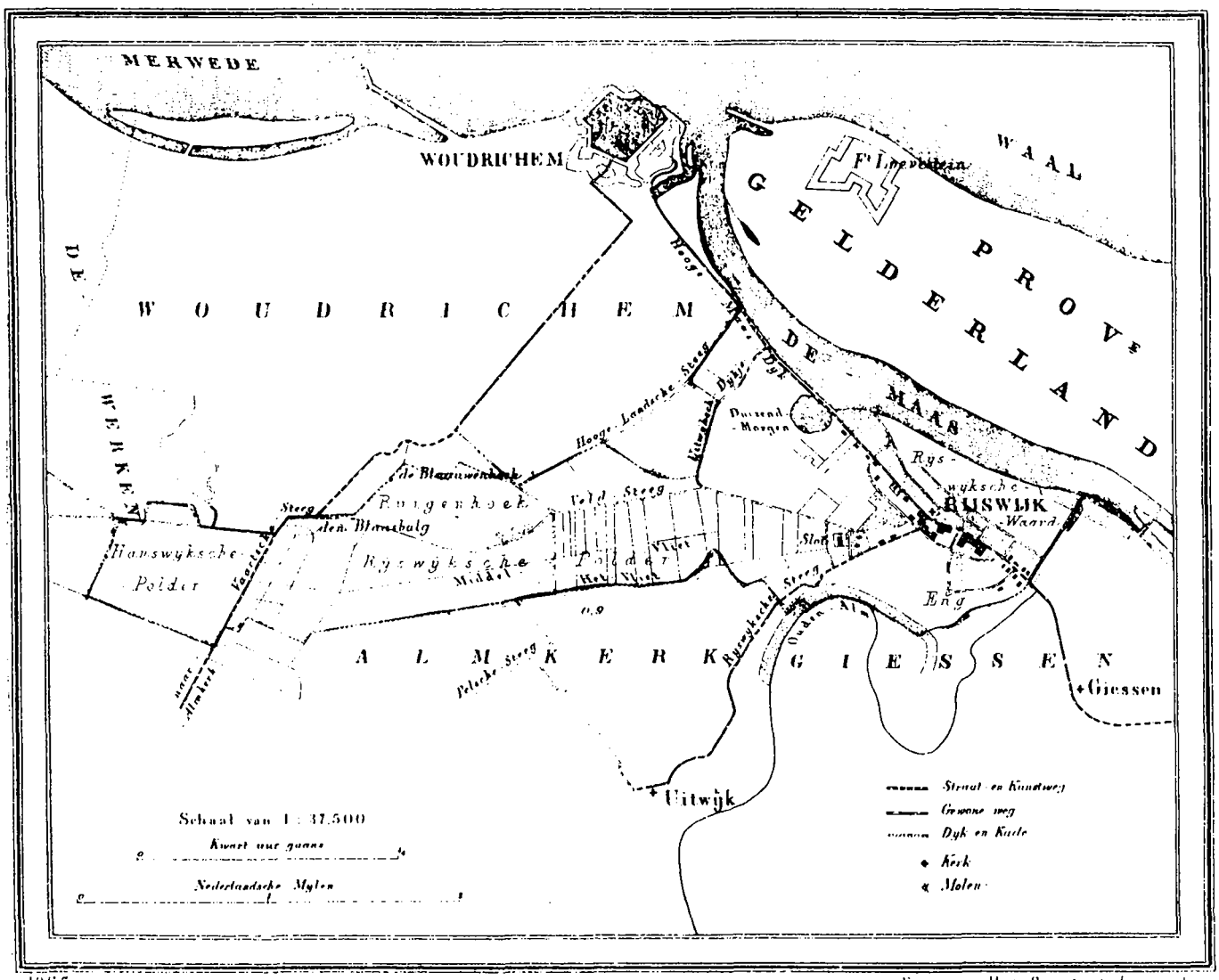

1865.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

420 Bouders. 42,5 Inwoners.

Gemeente Giessen. Toestand 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT, naar officieele bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT. GEMEENTE GIESSEN.

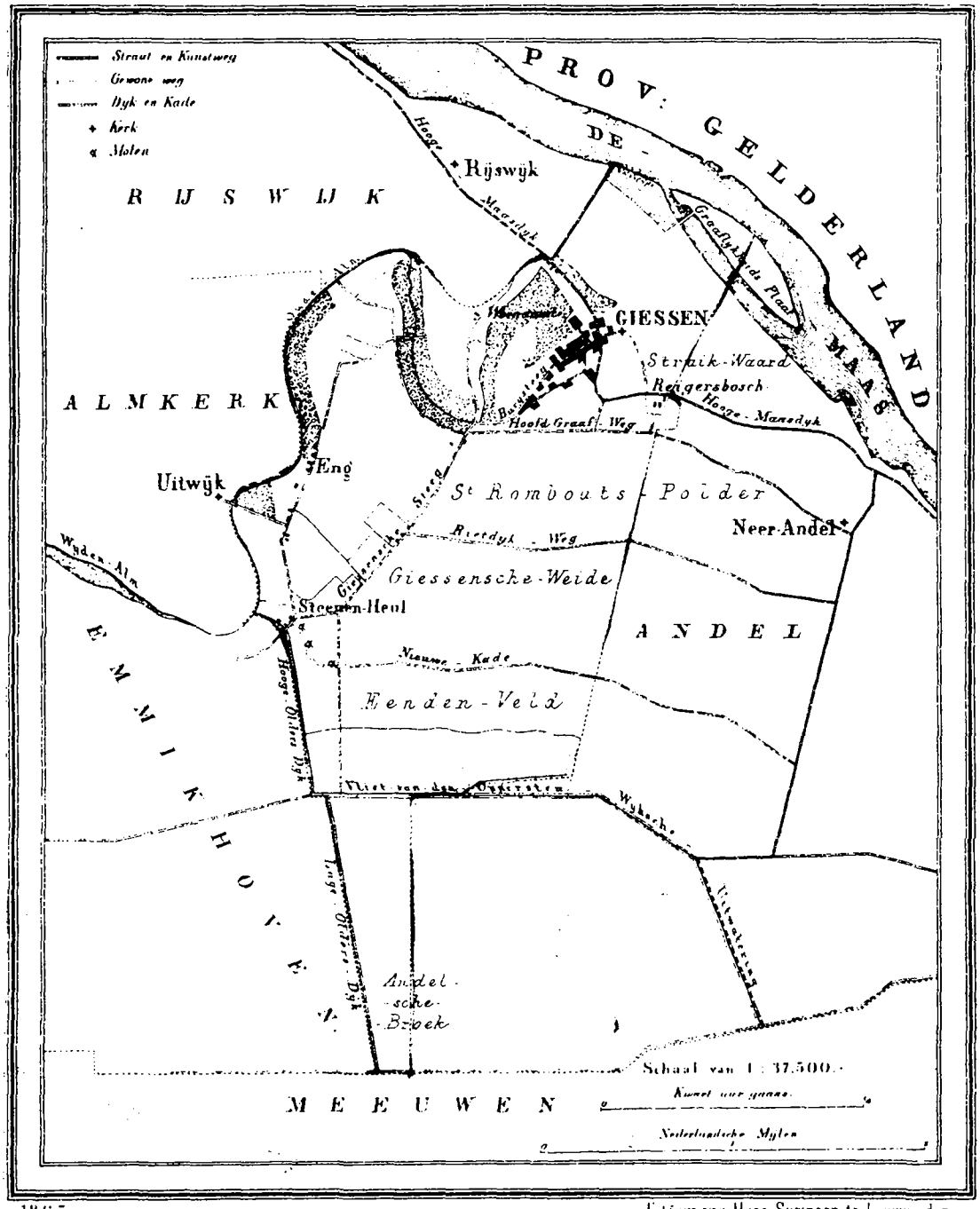

Gemeente Andel. Toestand 1865. Uit: J. Kuyper, Gemeente atlas van de provincie NOORD BRABANT, naar officieele bronnen bewerkt. Leeuwarden, eerste uitgave 1865.

PROVINCIE NOORDBRABANT

GEMEENTE ANDEL.

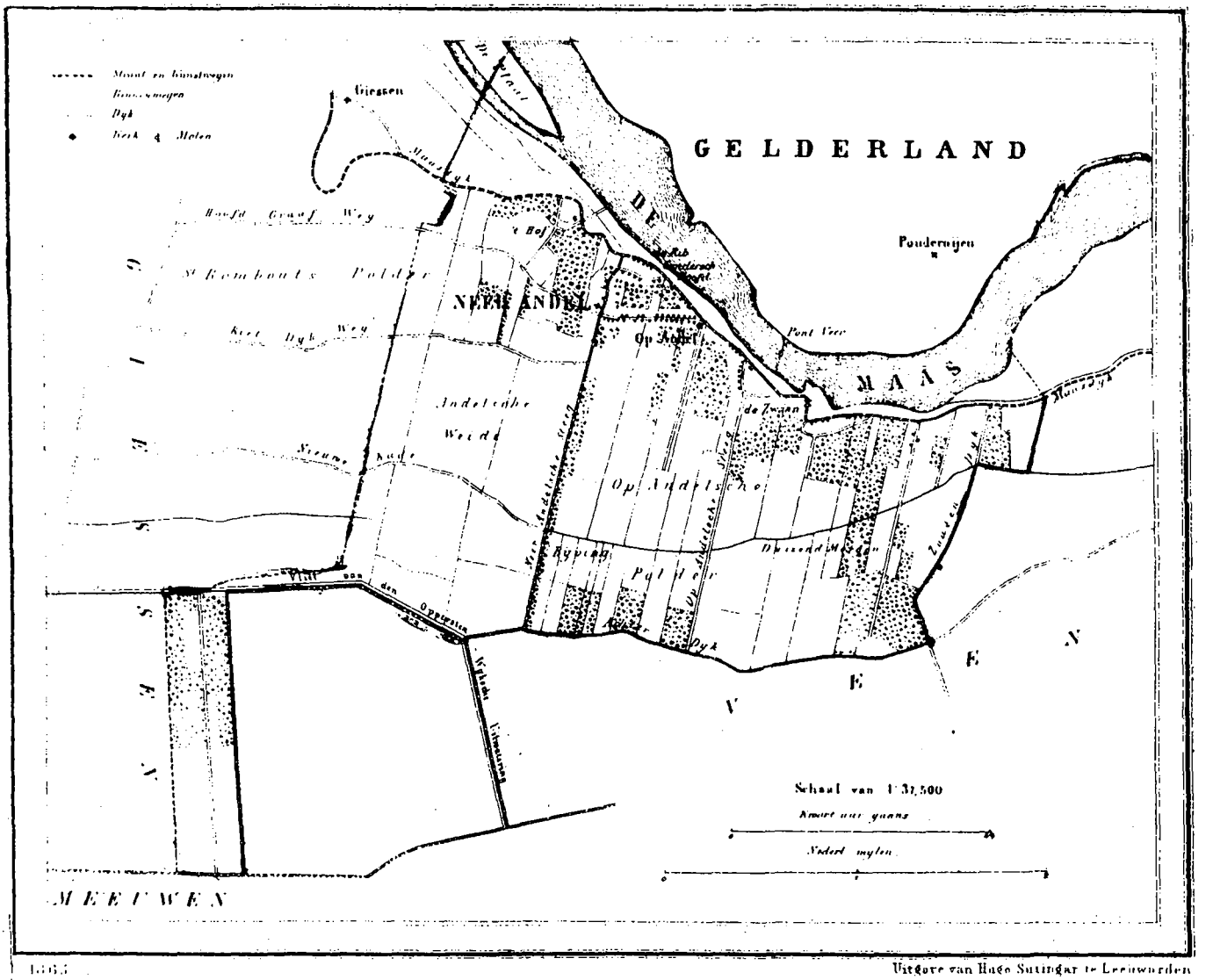

1865

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

612 Bunders 185 Inwoners

Gemeente Woudrichem. Huidige toestand. Uit: Grote topografische atlas van nederland, deel 4 Zuid-Nederland. Groningen, 1987.

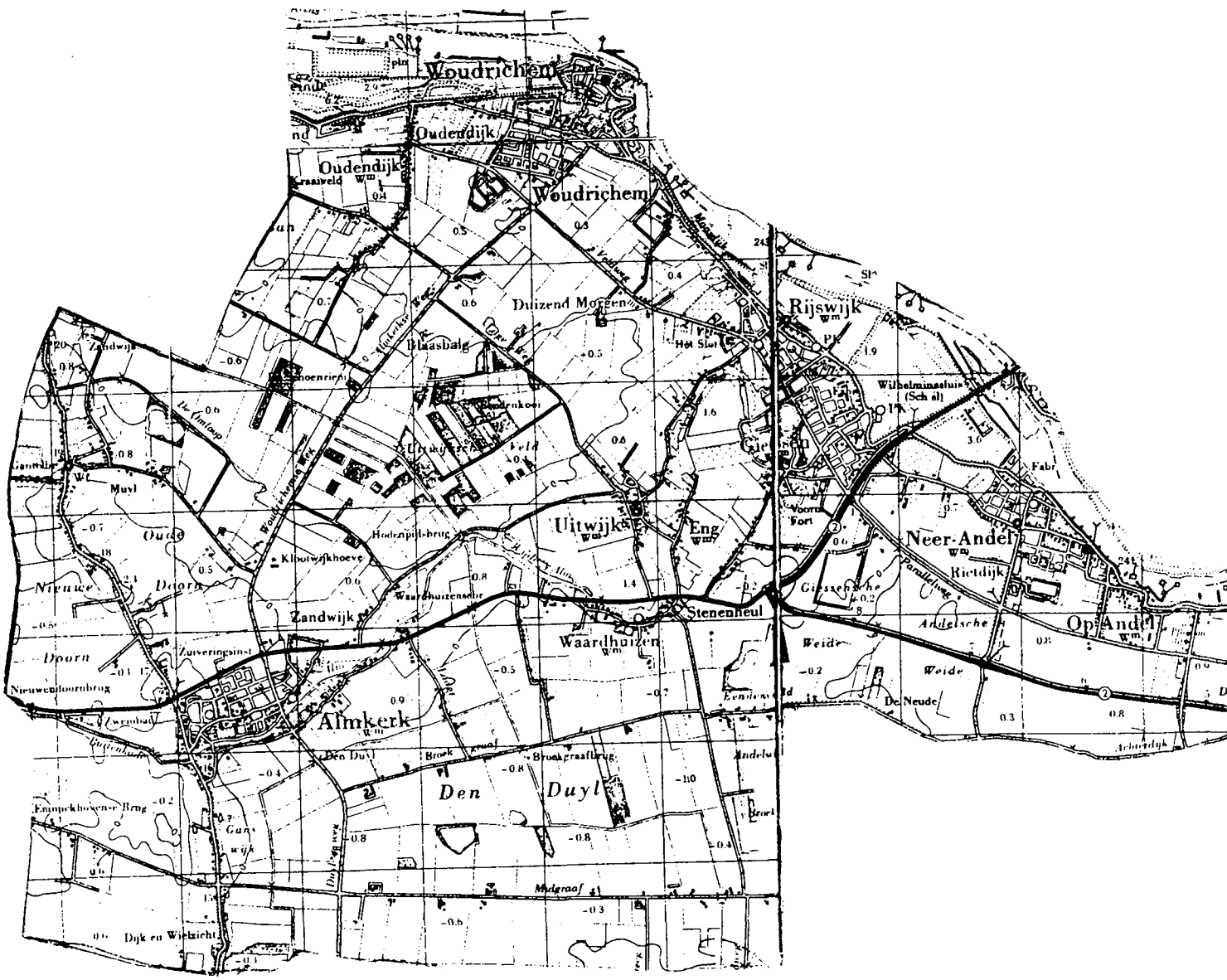

Schaal 1:50.000

8. Objectgegevens

Almweg

7
Langgevelboerderij Langgevelboerderij
XIX
Baksteen, onderkelderd. Vier- en zesruits schuiframen. Hoog opgetrokken deur van dwarsdeel. Wolfdak, riet. Voorgevel en gedeelte van zijgevel begroeid met klimop. Ligging op verhoging aan zandpad. Cultuurhistorisch belang.
(foto 1)

9
Boerderij Boerderij
XVIII
Baksteen. Gedeeltelijk nieuw metselwerk. Zijkant uitstekend gedeelte van woondeel gepleisterd, geblokt. Aan kopse gevel veel veranderd. T-raam. Ramen met kleine roedenverdeling. Wolfdak, riet (met rietvorsten). Schuur, baksteen met pilasters met gepotdekselde achtergevel. Wolfdak, golfplaat. Aan onverharde weg bij Almweg (provinciale weg), ligging op vliedberg. Gevelsteen M 1685, hergebruikt. Pand van cultuurhistorisch belang.
Rijksmonument
(foto 2, 3)

Altena's Laantje

3
Altena's hoeve
Kortgevelboerderij Kortgevelboerderij
XIXA
Baksteen (handvorm), stroomlagen in rode baksteen en ijsselsteen. Gepleisterde plint. Vierruits ramen en ramen met kleine roedenverdeling. Levensboom in bovenlicht voordeur. Staldeuren opzij. Zadeldak met wolfeinde, riet. Twee schuren, gepotdekseld, gedeeltelijk baksteen. Zadeldak met wolfeind, riet. Cultuurhistorisch belang.
Rijksmonument
(foto 4, 5)

Bagijnestraat

3
Woonhuis Woonhuis
ca. 1900
Baksteen, rollaag boven raam, deur doorlopend. Dakkapel met zesruits schuifframen. Deur met geprofileerde lijst. Zadeldak, verbeterde Hollandse pan. Sierankers. Cultuurhistorisch belang.
(foto 6)

9
Woonhuis Woonhuis
ca. 1905
Baksteen, speklagen en strekken boven vensters in gele strengperssteen. Zesruits schuiframen. Gootklossen. Zadeldak, verbeterde Hollandse pan. Cultuurhistorisch belang.